

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده ادبیات، زبانها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ گرایش: اسلام

عنوان

گسترش دعوت اسماعیلیه در جنوب شبه قاره هند و دکن از قرن سوم

تا آخر قرن هفتم هجری

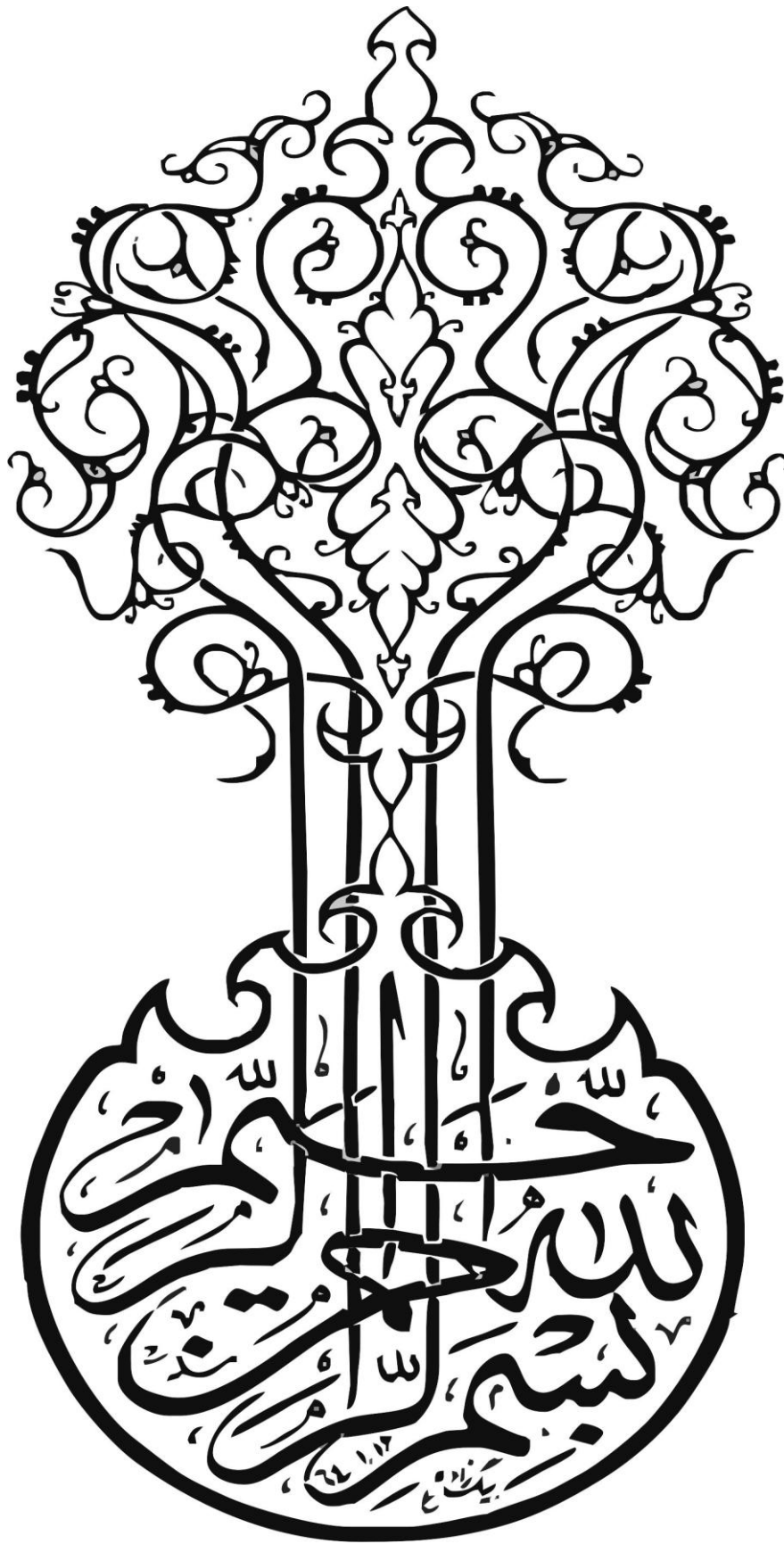
استاد راهنما

دکتر فاطمه جان احمدی

دانشجو

مهديه حدادی

اسفند ماه سال ۱۳۸۸

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده ادبیات، زبانها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ گرایش: اسلام

عنوان

گسترش دعوت اسماعیلیه در جنوب شبه قاره هند و دکن از قرن سوم

تا آخر قرن هفتم هجری

استاد راهنما

دکتر فاطمه جان احمدی

استاد مشاور

دکتر شهلا بختیاری

دانشجو

مهدیه حدادی

اسفند ماه سال ۱۳۸۸

کلیه دستاوردهای ناشی از تحقیق فوق متعلق به دانشگاه الزهراء(س) می باشد.

سپاس و قدردانی

من لم یشکر المخلوق، لم یشکر الخالق

کدام سایه توانسته است پا بگیرد مگر آنکه آفتابی بر سر داشته باشد و مگر نه آنکه هر چه آفتاب مهربانتر باشد بلند تر خواهد شد .،

سپاس خود را نثار چشمها و حنجره های خستگی ناپذیر اساتیدی می کنم که بی تابی ها را تاب آوردند و دانستن مرا به فرصتهای بلندتر گره زده اند، اساتید فرزانه گروه تاریخ دانشگاه الزهراء(س) که حضور در جلسات درسشان افتخاری بود برای این کمترین.

به خاطر راهنمایی های بی شائبه سرکار خانم دکتر جان احمدی در حین انجام این پژوهش و تمامی زحماتی که طی سالهای گذشته بر دوش این عزیز گذاردم ، تا همیشه روزگار ممنون و مدیون ایشان خواهم بود.

و تشکر می نمایم از استاد عزیزم سرکار خانم دکتر بختیاری که رهنمودهای موثر و ارزشمند ایشان در پر بارنمودن تمامی سالهای کارشناسی و کارشناسی ارشد اینجانب مایه فخر و مباهاتم می باشد .

تقدیم

این حدیث بی بضاعت و لسان قصیر در مقالت تحفه ای بی مقدار و شمه ای از گفتار را تقدیم می دارم به:

پدرم ، اشتیاق و شور من ، حامی و انگیزه تلاشهای همیشگی ام که افتخار است در زیر سایه اش زندگی کردن، دستهای گرمش را می بوسم که سوای نان به من نام بخشید.

مادرم، سراپای وجودم، روح سرسبز صلابت ، شادی ، من تمام تارپودم که شیرین است در جوارش زندگی کردن.

خواهر و برادرانم که به من یاد دادند چگونه برای رهایی از رنج و سختی از رنج کشیدن لذت ببرم و چگونه نعمت را در نعمت بیابم.

همسرم ، تکیه گاه و آرامشم که پاینده است زندگی کردن در کنارش.

چکیده

سرزمین هندوستان حتی در دوران معاصر نیز برای دین پژوهان مرکزی بکر و دست نخورده می باشد.

دین اسلام نیز مانند سایر ادیان الهی به این سرزمین راه یافت و در پی ورود آن مذاهب و فرق آن نیز به هند راه پیدا نمودند مذهب اسماعیلیه نیز از جمله مذاهبی بود که به خاطر ساختار ویژه اش توانست خیلی زود در این سرزمین برای خود جا باز کند و از آن روزگار تا کنون نیز به عنوان مرکز اصلی اسماعیلیه در دنیا به شمار می آید.

این پایان نامه می کوشد تا با بررسی وضعیت جنوب شبه قاره هندوستان به گسترش و نفوذ مذهب اسماعیلیه بین قرن ۳ هجری قمری تا پایان قرن هفتم هجری قمری بپردازد و به پرسشهای ذیل پاسخ دهد:

۱. کدام مولفه های اسلامی بر گسترش مذهب اسماعیلی در جنوب شبه قاره هند تاثیر داشته اند؟
۲. ارتباط داعیان جنوب شبه قاره با مراکز یمن و مصر چگونه توانست به گسترش مذهب اسماعیلیه در جنوب شبه قاره بینجامد؟
۳. دعوت اسماعیلیه در جنوب شبه قاره از چه ساختار و تشکیلاتی برخوردار بود؟
۴. داعیان اسماعیلی چگونه مردم منطقه را جذب به دعوت خود کردند؟

کلید واژه ها: دعوت اسماعیلیه، جنوب شبه قاره هندوستان

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار	
مقدمه.....	۱
فصل اول: مبانی پژوهش	
۱-۱: مسئله پژوهش.....	۴
۲-۱: پرسشهای پژوهش.....	۶
۳-۱: فرضیات	
پژوهش.....	۶
۴-۱: تعریف و تحدید واژگان.....	۷
۵-۱: بررسی و نقد پیشینه.....	۱۳
۶-۱: بررسی و نقد منابع.....	۱۶
۷-۱: روش	
پژوهش.....	۲۱
۸-۱: اهداف و	
ضرورت.....	۲۱

فصل دوم : ورود اسلام به جنوب شبه جزیره هندوستان

- ۲-۱: ویژگی‌های جغرافیایی شبه قاره هند..... ۲۴
- ۲-۲: وضعیت سیاسی شبه قاره‌ی هند تا قبل از ورود اسلام..... ۲۶
- ۲-۳: عوامل موثر بر ورود اسلام به هند..... ۲۷
- ۲-۳-۱: نقش فتوحات در گسترش اسلام در شبه قاره هند..... ۲۸
- ۲-۳-۲: نقش عوامل اجتماعی در ورود اسلام به جنوب شبه قاره هند..... ۳۳
- ۲-۳-۱-۱: نقش تجارت و نفوذ اسلام در جنوب شبه قاره هند..... ۳۳
- ۲-۳-۲-۲: مهاجران مسلمان و نفوذ اسلام در جنوب شبه قاره هند..... ۳۶
- ۲-۳-۳-۲: نقش نظام کاست‌ها و نقش آن در نفوذ و گسترش اسلام در جنوب شبه قاره هند..... ۳۸
- ۲-۳-۳-۳: نقش عوامل فرهنگی در ورود اسلام به جنوب شبه قاره هند..... ۴۲
- ۲-۳-۳-۱: نقش عالمان دینی و گسترش اسلام در جنوب شبه قاره هند..... ۴۲
- ۲-۳-۳-۲: نقش عرفا و صوفیان و گسترش اسلام در جنوب شبه قاره هند..... ۴۴

فصل سوم: تشیع اسماعیلیه

- ۳-۱: منشاء تشیع و تاریخ تحولات آن..... ۵۰
- ۳-۱-۱: پیدایش شیعه..... ۵۰
- ۳-۲: ظهور اسماعیلیه..... ۵۲
- ۳-۲-۱: اسماعیل..... ۵۲

- ۵۳.....محمد بن اسماعیل ۲-۲-۳
- ۵۴.....عبدالله بن محمد ۳-۲-۳
- ۵۵.....احمد بن عبدالله ۴-۲-۳
- ۵۶.....حسین بن احمد ۵-۲-۳
- ۵۶.....اسماعیلیه و خلفای فاطمی ۳-۳-۳
- ۵۷.....سعید بن حسین اولین خلیفه فاطمی ۱-۳-۳
- ۵۸.....ابوعبدالله شیعی ۱-۱-۳-۳
- ۶۰.....داعی ابن حوشب ۲-۱-۳-۳
- ۶۱.....المعز چهارمین خلیفه فاطمی ۲-۳-۳
- ۶۲.....العزیز خلیفه پنجم ۴-۳-۳
- ۶۳.....الحاکم خلیفه ششم ۵-۳-۳
- ۶۳.....المستنصر خلیفه هشتم ۶-۳-۳
- ۶۶.....داعیان برجسته فاطمی ۴-۳-۳
- ۶۶.....قاضی نعمان ۱-۴-۳
- ۶۷.....الموید فی الدین ۲-۴-۳
- ۶۸.....ناصر خسرو ۳-۴-۳
- ۶۹.....نهضت اسماعیلیه در سرزمین یمن ۵-۳-۳

- ۶۹.....۳-۵-۱ موقعیت سرزمین یمن.....
- ۷۲.....۳-۵-۲ نخستین داعیان اسماعیلی یمن.....
- ۷۲.....۳-۵-۱-۲ داعی ابن حوشب و علی بن فضل جدنی.....
- ۸۴.....۳-۵-۳ حکومت صلیحیون و گسترش اسماعیلیه در یمن.....
- ۸۵.....۳-۵-۱-۳ علی صلیحی.....
- ۸۸.....۳-۵-۲-۳ ملک مکرم احم.....
- ۸۹.....۳-۵-۳-۳ ملک سیده حره.....
- ۹۳.....۳-۵-۴-۳ اوضاع گسترش کیش اسماعیلی در یمن بعد از مرگ ملکه حره.....

فصل چهارم: مذهب اسماعیلیه در جنوب شبه قاره هند

- ۹۸.....۴-۱-۱ دعوت اسماعیلیه در جنوب شبه قاره هند.....
- ۹۸.....۴-۱-۱-۱ زمینه های حضور داعیان در جنوب شبه قاره هند.....
- ۱۰۰.....۴-۲-۱ شهر ملتان اولین جایگاه دولت اسماعیلیان.....
- ۱۰۱.....۴-۲-۱-۱ دولتهای اسلامی پیش از اسماعیلیان در ملتان.....
- ۱۰۱.....۴-۲-۱-۱ دولت هباری.....
- ۱۰۲.....۴-۲-۱-۲ دولت بنو سامه.....
- ۱۰۳.....۴-۲-۲ داعیان اسماعیلی ملتان.....
- ۱۰۳.....۴-۲-۱-۲ ابن حوشب.....

- ۱۰۳..... ۲-۲-۲-۴ ابن هیثم
- ۱۰۴..... ۳-۲-۲-۴ جلم بن شیبان
- ۱۰۸..... ۴-۲-۲-۴ شیخ حمید
- ۱۱۰..... ۵-۲-۲-۴ شیخ نصر
- ۱۱۱..... ۶-۲-۲-۴ ابوالفتح داوود
- ۱۱۱..... ۳-۲-۲-۴ اسماعیلیان ملتان و غزنویان
- ۱۱۷..... ۳-۴ اسماعیلیان منصوره
- ۱۲۰..... ۴-۴ فتح دولت اسماعیلیه ملتان توسط شهاب الدین غوری
- ۱۲۰..... ۵-۴ دولت اسماعیلیه سومرها
- ۱۲۲..... ۶-۴ اسماعیلیان گجرات
- ۱۲۴..... ۷-۴ اسماعیلیه دهلی

فصل پنجم: ساختار و سازمان دعوت اسماعیلیه در جنوب شبه قاره هند

- ۱۲۹..... ۱-۵ مراتب دعوت
- ۱۲۹..... ۱-۱-۵ امام
- ۱۲۹..... ۲-۱-۵ حجت یا باب
- ۱۳۰..... ۳-۱-۵ داعی الدعوات
- ۱۳۰..... ۴-۱-۵ داعی بلاغ

۵-۱-۵ داعی مطلق یا نقیب..... ۱۳۰

۵-۱-۶ داعی مأذون..... ۱۳۱

۵-۱-۷ داعی محصور..... ۱۳۱

۵-۱-۸ جناح راست و چپ..... ۱۳۱

۵-۱-۹ مکاسر..... ۱۳۲

۵-۱-۱۰ مکالب..... ۱۳۲

۵-۱-۱۱ مستجیب..... ۱۳۳

۵-۳ رهبری در اعتقادات اسماعیلیه جنوب شبه قاره و فن دعوت..... ۱۳۳

۵-۴ اسماعیلیه شبه قاره و اخلاق..... ۱۳۶

۵-۵ میثاق..... ۱۳۸

نتیجه و کارنامه تبلیغی اسماعیلیه در شبه قاره هند..... ۱۴۱

فهرست منابع و ضائم..... ۱۴۴

پیشگفتار

نگارنده این پژوهش را برای خود راه ورود و دروازه ای میداند برای وارد شدن به دنیای ناشناخته اسماعیلیه در سرزمین هزار دین هندوستان و این همان دلیل اصلی انتخاب موضوع پژوهش حاضر می باشد.

در نگاه ابتدایی به موضوع ، مشکلات کار بسیار محدود به نظر می رسد اما در همان ابتدای کار معضل کمبود منابع در این محدوده زمانی و مکانی، باعث دلسردی شد که به حول و قوه الهی و کمک اساتید عزیز این مشکلات تا حدودی رفع گردید.

برای یافتن اطلاعات در این زمینه مجبور به مکاتبات و ارتباطات زیادی با اسماعیلیه و مراکز اسماعیلی در اقصی نقاط دنیا شدم از جمله مرکز اسماعیلیه شناسی لندن با ریاست دکتر فرهاد دفتری، دانشگاههای مختلف در هندوستان، محققان در دانشگاههای غرب.

اما با تمام این ارتباطات و پیگیری ها مشکل کمبود منابع و نایاب بودن بعضی از آنها همچنان پابرجا بود و هست. برای جمع آوری مطالب مورد نیاز این پژوهش از منابع موجود در کتابخانه تاریخ اسلام و ایران در شهر قم، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرس، کتابخانه پژوهشگاه علوم انسانی و سایتهای اینترنتی مخصوص به دانلود کتاب استفاده شده است که با توجه به مشکلات خاص خود امری بسیار دشوار بود.

مقدمه

از موضوعات بسیار مهم در تاریخ فرق اسلامی ، بررسی وضعیت اسماعیلیان در جهان اسلام می باشد، سرزمین جنوب شبه قاره هند از جمله مناطقی می باشد که از مراکز عمده پرورش اسماعیلیه در دنیا می باشد که در نتیجه ارتباط با مصر و یمن در دوران فاطمیان توانست برای خود در این مذهب اعتبار عظیمی کسب نماید، جامعه اسماعیلی جنوب شبه قاره هند را می توان همان نسخه مصر و یمن آن دانست که بعد از فروپاشی فاطمیان و صلیحیون در شبه قاره هند پا گرفت.

پژوهش حاضر مشتمل بر فصلهای ذیل می باشد:

فصل اول که به مبانی پژوهش شامل مساله ، پرسشها، تعریف و تحدید واژگان، بررسی و نقد پیشینه و منابع اهداف و روش پژوهش می پردازد.

فصل دوم به بررسی جنوب شبه قاره هندوستان از منظر سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی می پردازد و عوامل موثر در نفوذ و گسترش اسلام در ای ناحیه را بررسی می نماید.

فصل سوم راجع به تشیع اسماعیلیه، امامان مستور اسماعیلی، تاسیس خلافت فاطمیان، ارتباط خلفای آنها با داعیان اسماعیلی یمن و جنوب شبه قاره هند و سند، تاسیس سلسله های اسماعیلی یمن، داعیان برجسته یمنی، اعزام داعیان از یمن به جنوب شبه قاره هند و حکومت صلیحیون و ارتباط آنها با اسماعیلیه هندوستان می باشد.

فصل چهارم در بر گیرنده مبحث اصلی پایان نامه ، یعنی گسترش و نفوذ مذهب اسماعیلیه در جنوب سرزمین هندوستان می باشد که به سلسله های اسماعیلی این محدوده زمانی در جنوب شبه قاره پرداخته است و داعیان مهم و اصلی این سرزمین را بر می شمارد و ارتباط آنها با محمود غزنوی را توضیح می دهد.

فصل پنجم و نهایی این کار به ساختار و تشکیلات دعوت اسماعیلیه در این سرزمین می پردازد که بر اساس ساختار دعوت در یمن شکل گرفته است.

و بررسی کوچکی نیز بر روی کارنامه اسماعیلیان شبه قاره هند از آغاز قرن سوم هجری تا پایان قرن هفتم میلادی می نماید.

فصل اول

مبانی پژوهش

۱-۱: مساله پژوهش

تاریخ نفوذ اسلام در شبه قاره هند با افسانه‌ها و موهومات آمیخته شده است. تاجران عرب که در زمان پیامبر (ص) اسلام آورده بودند، تا حد زیادی اسلام را در مناطق ساحلی و جنوب هند رواج دادند. فتح ایران در زمان عمر خلیفه دوم راه را برای فتح سند هموار کرد و دروازه تهاجمات به سوی بلوچستان و بنادر سند باز گردید و نفوذ اسلام به این مناطق آغاز گردید و در همین میان بود که مذهبی نوین پا به عرصه جهان اسلام گذارد و آن هم اسماعیلیه بود.^۱

اسماعیلیان معتقد بودند که اسماعیل فرزند امام جعفر صادق (ع) امام هفتم شیعیان می باشد و برخی دیگر نیز بر این باور بودند که او از دنیا نرفته است و روزی به عنوان امام ظهور خواهد کرد، این تفکر در مدت نسبتاً کوتاهی رشد سریعی نمود و تبدیل به مذهبی مهم از مذاهب شیعه گردید و بدین ترتیب عصر طلایی این مذهب آغاز گردید. تا بدان جا قدرتمند گردید که توانست دولت نیرومند فاطمیان را در شمال آفریقا تأسیس نماید.^۲

اسماعیلیه با قرار دادن مرکزیت تبلیغ خود در یمن دست به اعزام مبلغان و داعیان مختلف برای گسترش اندیشه خود زدند ابن حوشب برادر زاده اش ابن هیثم را به جنوب شبه قاره فرستاد که توانست اولین پایگاه اسماعیلی را در جنوب شبه قاره هند تأسیس کند و افراد زیادی را به کیش اسماعیلی در آورد و سالها بعد نیز میان مرکز یمن و جنوب شبه قاره هند پیوندهایی برقرار و جنوب

^۱ - سید عباس اطهر رضوی، ۱۳۷۶، شیعه در هند، تهران، دفتر تبلیغات اسلامی، ج ۱، ص ۲۳۱

^۲ - پروفیسور مادلونگ، ۱۳۸۱، فرقه های اسلامی، تهران، اساطیر، ۱۴۵

شبه قاره هند و یمن ، به دو کانون اصلی قدرت تبدیل شدند که حتی سالیان سال بعد از سقوط فاطمیان به کار دعوت مشغول بودند^۳.

با مرگ آمر آخرین امام ظاهر فاطمی ، مستنصر دعوت هند به ملکه حره در یمن سپرده بود و از این رو سابقه دعوت و تبلیغات فاطمیان در سرزمین شبه قاره به دوران مستنصر برمی گردد. اما تا کنون جزییات مربوط به این دعوت مورد بررسی مناسب قرار نگرفته است و بسیاری از موارد مربوط به این دعوت هنوز هنوز مبهم می باشد.

اولین مبلغ رسمی اسماعیلی در جنوب شبه قاره هند ملا محمد علی می باشد که قبر او نیز هم اکنون در کامبی است و بسیاری از اسماعیلیان شبه قاره همه ساله به زیارت قبر او می روند و همچنین اولین واعظ و مبلغ رسمی را ملا محمد می نامند و او در دکن فعالیت خود را شروع نمود. کار اعزام داعیان تنها محدود به سرزمین یمن نبود دولت فاطمی نیز پس از استقرار در مصر نیز دست به کار تبلیغ اندیشه های اسماعیلی زد که جنوب شبه قاره هند نیز از این دعوت مستثنی نبود، در نامه های مستنصر و خاندان او از فردی به نام عبدالله یاد شده است که از یمن به شبه قاره رفته است از جمله داعیان بعدی این مذهب که در شبه قاره دست به فعالیتهای تبلیغاتی زدند می توان از مکرم، احمد بن مرزبان و ابراهیم بن اسماعیل یاد کرد. در این میان مناسبات نزدیک میان اسماعیلیان یمن و شبه قاره باعث شد تعداد زیادی از جوانان پر شور و حرارت اسماعیلی شبه قاره برای فراگیری تعلیمات مربوط به این مذهب به سرزمین یمن مسافرت نمایند و تعداد ۳ نفر از این افراد به رتبه داعی مطلق نیز رسیدند.^۴

^۳ - محمد سعید بهمن پور، ۱۳۸۷، اسماعیلیه از گذشته تا حال، تهران، فرهنگ مکتوب، ص ۲۳۶

^۴ - جان نورمن هالیستر، ۱۳۷۴، تشیع در هند، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ص ۲۷۴

دعوت اسماعیلیه در جنوب شبه قاره منجر به ایجاد تشکیلاتی برای آنان شد که با داشتن ساختار مخصوص به خود توانست در میان توده ها نفوذ کرده و با جذب گروههای اجتماعی متعدد از قبیل تجار و دیگر گروهها به دو گروه بزرگ بهره و خوجه تقسیم شود . البته از نظر اعتقاد به امامان اسماعیلی میان این دو گروه ، بهره و خوجه تضادهایی وجود دارد^۵ ، با این وجود دعوت اسماعیلی در جنوب شبه قاره و نحوه گسترش و نفوذ آن در میان مردم منطقه ، ساختار و تشکیلات دعوت و اقدامات داعیان نیازمند بررسی عمیق می باشد.

۲-۱ پرسش های پژوهش

۱- کدام مولفه های اسلامی بر گسترش مذهب اسماعیلی در جنوب شبه قاره هند تاثیر داشته اند؟

۲- ارتباط داعیان جنوب شبه قاره با مراکز یمن و مصر چگونه توانست به گسترش مذهب اسماعیلیه در جنوب شبه قاره بینجامد؟

۳- دعوت اسماعیلیه در جنوب شبه قاره از چه ساختار و تشکیلاتی برخوردار بود ؟

۴- داعیان اسماعیلی چگونه مردم منطقه را جذب به دعوت خود کردند؟

۳-۱ فرضیات پژوهش

۱. زمینه ها و مولفه های فرهنگی اسلامی - شیعی موجود در شبه قاره هند بر تعمیق و گسترش دعوت مذهب اسماعیلیه در این سرزمین تاثیر داشته است.

---

^۵ - جان نورمن هالیستر، همان، ص ۴۰۷